

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК НАПРЯМОК РОЗШИРЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЛЬНОСТІ

АНОТАЦІЯ. Дана стаття присвячена проблемам розвитку участі банків у системі недержавного пенсійного забезпечення. Автор досліджує напрямки отримання банками доходів від функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення.

У статті також розглянуто основні підходи до розширення участі банків у системі недержавного пенсійного забезпечення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: банк, недержавні пенсійні фонди, страхові організації, недержавне пенсійне забезпечення.

АННОТАЦИЯ. Данная статья посвящена проблемам развития участия банков в системе негосударственного пенсионного обеспечения. Автор исследует направления получения банками доходов от функционирования системы негосударственного пенсионного обеспечения.

В статье также рассмотрены основные подходы к расширению участия банков в системе негосударственного пенсионного обеспечения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банк, негосударственные пенсионные фонды, страховые организации, негосударственное пенсионное обеспечение.

ANNOTATION. This paper is devoted to the problems of developing banks' participation in the nongovernmental pension system. The author examines the directions according to which banks can get the possibilities to generate income due to the participation in the nongovernmental pension system. The main approaches to the developing banks' participation in nongovernmental pension system are regarded.

KEYWORDS: banks, pension funds, insurance companies, private pension provision.

Постановка проблеми. Справедлива та економічно ефективна система соціального страхування є запорукою стабільності та процвітання суспільства. На підвищення якості системи соціального страхування спрямовані дії багатьох суб'єктів цієї системи, в тому числі і банків у частині функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення. У той же час, розширення участі банківських установ у недержавному пенсійному забезпеченні має позитивно відобразитися не лише на стані системи соціального страхування, але і на стані самого банківського секто-

ра. З огляду на вищезазначене, на сьогодні особливо актуальним вважається дослідження можливостей одночасного розвитку банківської системи країни та сфери недержавного пенсійного забезпечення як складової вітчизняної системи соціального страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що теоретичні розробки у сфері недержавного пенсійного забезпечення здійснюють такі українські дослідники: В. В. Гордієнко, Б. О. Зайчук, М. В. Лазебна. Пенсійна реформа досліджується в працях таких зарубіжних учених і фахівців: М. Вінера, Г. МакТаггарта, В. Роїка, В. Шахова, А. Соловйова.

Однак проблемам участі банків у системі недержавного пенсійного забезпечення в сучасній літературі приділяється недостатньо уваги. За результатами аналізу наявних публікацій з даної тематики зазначимо, що серед праць переважають в основному спрямовані або на загальні (Ю. С. Конопліна, 2007) проблеми функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення [2, 5, 7, 9, 10, 12—17, 20, 21], або на проблеми участі НПФ у системі недержавного пенсійного забезпечення [1, 3, 4, 6, 8, 11, 18, 19, 22, 23]. І в першій, і в другій ГРУпах праць питання участі банків у системі недержавного пенсійного забезпечення розглядаються на другому плані. Однак, на наш погляд, саме розвиток участі банків у системі недержавного пенсійного забезпечення приховує в собі значні резерви взаємовигідного співробітництва між банками та іншими суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення.

Формулювання цілей. При написанні даної статті було поставлено такі цілі: 1) дати порівняльну характеристику банків, НПФ і страхових організацій щодо моделі участі кожного із зазначених видів фінансових інститутів у недержавному пенсійному забезпеченні; 2) здійснити аналіз наявних і виявити потенційні можливості банківського сектора щодо отримання доходів від функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення; 3) сформулювати підходи щодо розширення участі банківських установ у недержавному пенсійному забезпеченні.

Виклад основного матеріалу. Порівняльну характеристику банків, НПФ і страхових організацій щодо участі у недержавному пенсійному забезпеченні можна здійснити за такими ознаками:

1. Націленість на отримання прибутку. Як банки, так і страхові організації — це комерційні організації, метою функціонування яких є отримання прибутку, в той час як НПФ — це некомерційні організації. 2. Порядок розподілу прибутку. Прибуток, який

отримують банки та страхові організації від інвестування та розміщення пенсійних коштів клієнтів, розподіляється між власниками цих установ, а прибуток, що отримують НПФ від інвестування та розміщення пенсійних коштів учасників НПФ, розподіляється між всіма учасниками пропорційно величині їх персонального пенсійного рахунку.

3. Визначеність величини інвестиційного доходу клієнтів. Банки встановлюють величину процентного доходу, який буде отримано клієнтом по закінченні строку вкладу. Для належного виконання банком своїх договірних зобов'язань величина фактичного процентного доходу клієнта не повинна відхилятися від величини договірного процентного доходу. Інвестиційний дохід від розміщення та інвестування пенсійних коштів клієнтів НПФ розподіляють пропорційно величині персональних пенсійних рахунків клієнтів по факту. Звичайно, планується певна величина такого інвестиційного доходу, однак фактична його величина може відхилятися від планової як у більший, так і в менший бік, при цьому жодна з договірних умов співробітництва НПФ з клієнтами не порушується. Страхові організації, що займаються страхуванням життя взагалі, і страхуванням пенсій, зокрема, зобов'язані забезпечити отримання клієнтом 4 % щорічного інвестиційного доходу. Відхилятися фактична величина інвестиційного доходу клієнтів від планової величини може, однак лише в бік збільшення.

4. Визначеність величини майбутньої пенсії клієнтів. Користуючись послугами страхової організації, клієнт знає величину майбутньої пенсії. Працюючи з банком, клієнт впевнений у кінцевій величині вкладу з урахуванням процентного доходу. Прогнозувати ж величину майбутньої пенсії при співпраці з НПФ клієнти не мають змоги.

5. Надійність зберігання коштів клієнтів. Наслідки фінансових криз є дуже серйозними для банків, у той час як для НПФ і страхових організацій фінансові кризи проходять майже без наслідків. Враховуючи цю обставину, надійність зберігання коштів клієнтів у банку є меншою, ніж у страховій організації або НПФ.

6. Наявність страхового захисту як доповнення до накопичення коштів. Певний страховий захист (наприклад, встановлення гнучких умов щодо внесків у період втрати працездатності тощо) одночасно із недержавним пенсійним забезпеченням клієнтом може бути отримано лише в страхових організаціях. Залежно від того, які ризики включено до договору страхування, можна домогтися якомога більшого покриття тих ризиків, що можуть звести

нанівець накопичення пенсії кожним конкретним клієнтом. Часткове покриття ризиків форс-мажорних обставин (наприклад, виплата всіх накопичених коштів при підтвердженому критичному стані здоров'я медичною довідкою учасника НПФ) забезпечують і НПФ. Повністю відсутнім є страховий захист клієнта, який відкриває пенсійний депозитний рахунок у банку. Таким чином, можна підкреслити, що кожний із досліджених фінансових інститутів (банки,

НПФ і страхові організації) мають свої переваги і недоліки стосовно надання ними послуг з недержавного пенсійного забезпечення, тому і однозначно виявити найпривабливіший у цьому відношенні для клієнта фінансовий інститут неможливо. Іншими словами, всі зазначені фінансові інститути мають на сьогодні свою нішу на ринку послуг недержавного пенсійного забезпечення, хоча загальна місткість даного ринку залишається незадовільною внаслідок низьких доходів населення та незначних темпів зростання ВВП. За умови зростання доходів населення та збереження сучасної нормативно-правової бази найраціональнішою моделлю поведінки майбутнього пенсіонера є використання послуг двох або навіть і всіх трьох видів фінансових інститутів одночасно. Хоча на сьогодні банки не беруть значної прямої участі в недержавному пенсійному забезпеченні, у них все ж таки є можливості отримання доходів від функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення. Першим напрямком отримання банками доходів від функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення є акумуляція пенсійних коштів у банківській системі. Однак можливості безпосередньої акумуляції пенсійних коштів у банківській системі нині обмежені лише відкриттям пенсійних депозитних рахунків. При цьому необхідно зазначити, що на сучасному етапі розвитку ринку послуг щодо недержавного пенсійного забезпечення найменш розвиненим залишається саме банківський сегмент.

Таким чином, наявність у позичальника в сфері іпотечного кредитування договору щодо отримання послуг недержавного пенсійного забезпечення може розглядатися як додаткове підтвердження його кредитоспроможності. Таке співробітництво між іпотечними компаніями і НПФ надає клієнту можливості отримати послуги щодо іпотечного кредитування і пенсійного забезпечення одночасно. Дане співробітництво виглядає особливо актуальним з огляду на те, що теоретично на ринку іпотечних кредитів може скластися критична ситуація з поверненням кредитів, а від таких ризиків інвестор є абсолютно незахищеним.

Ще більшу прибутковість інвестування пенсійних коштів, що акумулюються НПФ, має забезпечити вкладення цих коштів у субординовані кредити/депозити. Такий спосіб інвестування пенсійних коштів має допомогти у справі підвищення капіталізації вітчизняних банків. Дохідність же такого інструмента інвестування є середньою між дохідністю за облігаціями і акціями.

Однак з метою максимального захисту пенсійних коштів необхідно встановити чіткий і прозорий критерій доступу банків до цих коштів. Таким критерієм можна обрати критерій наявності в банку інвестиційного рейтингу від провідних міжнародних рейтингових агентств. Сьогодні банки залучають субординовані кредити в тому випадку, якщо їм необхідно максимально швидко збільшити капітал, оскільки на відміну від емісії, процедури щодо його залучення вимагають значно менше часу. Строк субординованого кредиту не менше 5 років, і кредитор не може вимагати його повернення до кінця цього строку, до того ж у разі ліквідації або банкрутства боржника сплату за таким кредитом буде здійснено після задоволення вимог усіх інших кредиторів.

Ще одним із потенційних варіантів використання пенсійних коштів у банківській діяльності є залучення цих коштів до сфери проектного фінансування. Але з огляду на те, що проектне фінансування належить до діяльності, що супроводжується підвищеними ризиками, необхідно передбачити спеціальні інструменти захисту пенсійних коштів від більшості з цих ризиків. Для цього за участю інвестиційних банків, що мають високий рейтинг за оцінками провідних міжнародних рейтингових агентств, організуються експертизи капіталомістких і довгострокових інвестиційних проектів. Найкращі проекти фінансуються за рахунок випуску субординованих (нерівноправних за ризиками) цінних паперів, джерелом виплати доходу за якими є майбутня виручка, яку буде генерувати інвестиційний проект. При цьому обраними інвестиційними банками купуються транші іпотечних цінних паперів з найвищим рівнем ризику (молодші транші), а малоризикові транші розміщуються серед НПФ. Слід зазначити, що як позитивний чинник розвитку банківського сектора можна розглядати збільшення квоти на розміщення пенсійних коштів НПФ на банківських депозитах. Цікавим також є західний досвід щодо опосередкованої участі банків у недержавному пенсійному забезпеченні. Провідні західні банки займаються підготовкою до випуску цінних паперів, дохідність за якими зростає разом із зрос-

танням середньої тривалості життя. Відомо, що витрати НПФ і страхових компаній стрімко зростають внаслідок зростання середньої тривалості життя. Однак НПФ і страхові компанії можуть скоротити такі витрати за допомогою облігацій, прив'язаних до середньої тривалості життя. Паралельно з концепцією облігацій, прив'язаних до середньої тривалості життя, провідні західні банки розробляють також концепцію облігацій, прив'язаних до рівня смертності.

Розширення участі комерційних банків України в недержавному пенсійному забезпеченні дає підстави очікувати зростання обсягів залучених у банківську систему грошових коштів, і, як наслідок, прибутку комерційних банків, а також (за належного регулюючого впливу) і зростання маси банківського капіталу. За результатами проведеного аналізу можна стверджувати, що сфера недержавного пенсійного забезпечення є досить перспективною для суб'єктів банківського сектора, однак для повноцінного використання потенційних можливостей розширення банківської діяльності у сфері недержавного пенсійного забезпечення необхідним є високоефективний управлінський вплив. На мікрорівні основну роботу виконує кожний конкретний банк, тобто шляхом проведення маркетингових досліджень, формування власної маркетингової політики, рекламних компаній з урахуванням свого місця на ринку фінансових послуг і специфіки наявної клієнтської бази розширяє власну участь у недержавному пенсійному забезпеченні або за трьома зазначеними вище напрямками, або за певним одним напрямком, вибраним як пріоритетний.

Слід зазначити, що децентралізований підхід щодо розширення участі банківських установ у недержавному пенсійному забезпеченні вже функціонує і являє собою однорівневу систему сприяння участі банківських установ у недержавному пенсійному забезпеченні, за якої кожний банк самостійно формулює і реалізовує заходи, спрямовані на розширення власної участі в системі недержавного пенсійного забезпечення. При цьому єдиний рівень за децентралізованого підходу можна розглядати як аналог мікрорівня за централізованого підходу. На наш погляд, централізований підхід має забезпечити більшу ефективність витрат на розширення участі банків у недержавному пенсійному у банківську систему країни. Поряд з цим даний підхід має як свої переваги, так і недоліки. Перевагами централізованого підходу є: 1) послідовність і наукова обґрунтованість заходів щодо сприяння участі банків у недержавному пенсійному забезпеченні;

2) отримання синергетичного ефекту від системності та узгодженості дій суб'єктів макро-, мезо- і мікрорівнів; 3) можливість виникнення позитивних ефектів переливу (якщо в результаті роботи системи зростуть обсяги залучених коштів до НПФ і до страхових компаній, що займаються страхуванням життя); 4) уникнення дублювання функцій та витрат суб'єктів макро-, мезо- і мікрорівнів; 5) можливість застосування регулюючого впливу з метою підвищення капіталізації банківської системи. Недоліками централізованого підходу можна вважати: 1) більший, ніж при децентралізованому підході, обсяг витрат в абсолютному вимірі; 2) можливі громіздкість, забюрократизованість, нецільове використання коштів внаслідок розпорошеності відповідальності.

Висновки. На нашу думку, за результатами проведеного аналізу можна сформулювати такі висновки:

1. Кожний із досліджених видів фінансових інститутів (банки, НПФ і страхові організації) мають свої переваги і недоліки стосовно надання ними послуг з недержавного пенсійного забезпечення, тому і однозначно виявити найбільш привабливий у цьому відношенні для клієнта фінансовий інститут неможливо. За умови зростання доходів населення та збереження сучасної нормативно-правової бази найбільш раціональною моделлю поведінки майбутнього пенсіонера є використання послуг двох або навіть і всіх трьох видів фінансових інститутів одночасно.

2. Серед напрямків отримання банками доходів від функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення:

1) акумуляція пенсійних коштів у банківській системі (відкриття пенсійних рахунків);

2) обслуговування діяльності НПФ і страхових організацій, зайнятих пенсійним страхуванням (надання послуг зберігача, агентських послуг, брокерських послуг, розрахунково-касове обслуговування страхових організацій, надання консультаційних послуг);

3) використання в банківській діяльності пенсійних коштів, що акумулюються НПФ і страховими організаціями: а) наявні можливості (розміщення пенсійних коштів НПФ і страхових організацій на депозитних рахунках, виконання банком ролі засновника або власника НПФ);

б) потенційні можливості (суміщення банківської діяльності і діяльності з управління НПФ, іпотечне кредитування, отримання банками субординованих кредитів/депозитів за рахунок пенсійних коштів, що акумулюються іншими суб'єктами системи недержавного пенсійного забезпечення).

3. Існують два управлінські підходи до розширення участі банківських установ у недержавному пенсійному забезпеченні: 1) централізований підхід; 2) децентралізований підхід.

На наш погляд, централізований підхід має забезпечити більшу ефективність витрат на розширення участі банків у недержавному пенсійному забезпеченні з метою залучення додаткових коштів у банківську систему країни, ніж децентралізований підхід.

Література

1. Альошина Л., Петик Л. Активізація інтеграційних процесів у взаємовідносинах банків і страхових організацій // *Фінанси України*. — 2006. — № 6. — С. 107—114.

2. Білоусов В. Огляд зарубіжного досвіду в сфері реформування системи пенсійного забезпечення. Перспективи для України // *Україна: аспекти праці*. — 2004. — № 3. — С. 39—46.

3. Бірюк С., Лібанов М. Національна депозитарна система: проблеми та шляхи їх вирішення // *Ринок цінних паперів України*. — 2006. — № 1-2. — С. 79—89.

4. Брус С. Діяльність банків як зберігачів і реєстраторів на фондовому ринку України // *Економіка і прогнозування*. — 2006. — № 2. — С. 117—127.

5. Евдокимова Т. Риски накопительной пенсионной системы // *Финансы*. — 2006. — № 9. — С. 60—63.

6. Зайцев О. Банки и их корпоративные клиенты: путь к партнерству // *Банковская практика за рубежом*. — 2006. — № 1. — С. 50—56.

7. Коцюба О., Резнікова Ю., Резніков С. Дослідження процесу реформування пенсійної системи України в частині запровадження професійних пенсійних систем // *Україна: аспекти праці*. — 2005. — № 5. — С. 25—34.

8. Краевая А. Дифференциация обслуживания как часть банковской стратегии // *Банковская практика за рубежом*. — 2006. — № 2. — С. 42—44.

9. Куліков Ю., Михайленко Н. Окремі соціальні аспекти впровадження пенсійної реформи // *Україна: аспекти праці*. — 2004. — № 8. — С. 29—32.

10. Миргородська Л. Стимулювання розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення податковими важелями // *Актуальні проблеми економіки*. — 2006. — № 1. — С. 206—211.

11. Момотюк Л. Роль недержавних пенсійних фондів у системі пенсійного забезпечення // *Фінанси України*. — 2006. — № 5. — С. 71—77.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2011